

ПРИМЕРИ КАСНОАНТИЧКИХ НАЛАЗА И НАЛАЗИШТА НА ПОДРУЧЈУ ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ III И IV ВЕКА

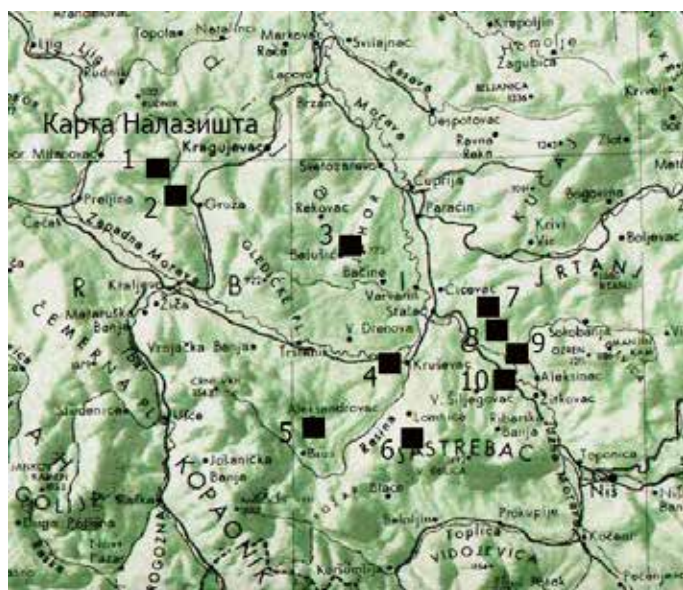
Према традиционалној подели Србије, под појмом Централна Србија подразумевамо подручја, Шумадијског округа и Поморавља. На овом подручју састајале су се три римске провинције, формиране крајем III века, Прва Мезија, Медитеранска Дакија и Дарданија.¹ Најзначајнија и најпознатија античка насеља овог подручја су насеља на траси магистралног моравског друма, као што је *Notteum Margi*, на месту данашње Ђуприје, или као што су римски пресидији, *Praesidium Dasmīni* у Новом Брачину код Ражња и *Praesidium Pompei*, у Ћићини код Алексинца. Међутим и на теранима у унутрашњости, Шумадије и Поморавља, бележимо бројна, релативно мало позната римска насеља типа *викус* или *пагус*. Историјске околности ратних збивања у граничним провинцијама, након готских провала, од средине III века, појачали су присутност римске државе у угроженим подручјима. О томе нам говоре налази новца, и други налази, римске материјалне културе, међу којима се истичу као најкарактеристичнији налази римских *фибула* типичних управо за касноантички период.

Гружа и Левач

Бројни су налази који потичу са локалитета у Шумадији, иако је тај простор тек делимично систематски рекогносциран, ипак постоје сазнања о појединачним налазима и налазиштима античке материјалне културе. Поменимо *фибуле* које потичу са ширег подручја Груже, из збирке Народног музеја Крушевац. Места налаза лоцирамо у окружја локалитета као што је „Борачки крш“ (Карта налазишта: 1), или античко налазиште на простору села Радмиловићи, код данашњег Борачког језера (Карта налазишта: 2), али на жалост без поузданог, тачног места налаза. Реч је о пет *фибула* које сведоче континуитет живота током римске доминације у гружанском крају. Изразито профилисане *фибуле* са овог терена, потичу из времена

---

¹ Mocsy, A. *Gesellschaft und Romanisation in der romischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, 43-46.

Карта налазишта: 1) Борачки крш-Борач 2) Радмиловићи, 3) Течић-Кавадар, 4) Читлук-„Конопљара“, 5) Александровац, 6) св. Петка-„Градац“, 7) Нови Брачин-Praesidium Dasmini.8) „Друговац“-„Драган град“, 9) Ћићина- Praesidium Pompei, 10) Трњане-„Селиште“

Karte der Fundstelle 1) Borač-„Borački krš“, 2) Radmilovići, 3) Tečić-Kavadar, 4) Čitluk- „Konopoljara“, 5) Aleksanrovac, 6) Sv. Petka-„Gradac“, 7) Novi Bračin-„Presidium Dasmini“, 8) „Drugovac“-„Dragan Grad“, 9) Čićina-Praesidium Pompei, 10) Trnjanje-„Selište“

успоставе римске власти, односно почетка успоставе римске провинције Горња Мезија, док су лучне фибуле и фибуле са посувраћеном стопом карактеристичне за касноантички период, односно време посустајања централне римске власти.

Изразито профилисане бронзане фибуле, блиске типу Окораг, које водимо као налазе са непознатог локалитета у Гружи (Табла 1: 1 и 2), иако располажемо подацима да су пронађени у Радмиловићима (Карта налазишта: 2). Овакве врсте фибула датујемо у половину I века Христове ере.² На жалост реч је само о деловима фибула, у једном случају са сачуваним тек делом лука и већег дела главе фибуле, ширине 2,9 цм (Табла 1: 1), и у другом случају са сачуваним луком, дужине 4,6 цм и мањим делом главе фибуле (Табла 1: 1). Ове фибуле потврђују присуство римске културе, током I века Христове ере и у деловима провинције Горње Мезије, као што је подручје Груже. У касноантичком периоду Шумадија је улазила у оквире провинције Прва Мезија.

Са друге стране, североисточно од Радмиловића, на простору висинског локалитета „Борачки крш“ пронађене су три бронзане фибуле. Реч је о две бронзане лучне Т фибуле са једном луковицом (Табла 2: 1 и 2) типа Ромулијана, које се датују у половину IV, до средине V века.³ Једна од фибула већим делом је сачувана али без главе и игле, дужине, 7,3 цм, ширине лука 0,5 цм, дужине стопе 2,5 цм, док друга, такође без главе и игле има неприродно савијен облик дужине стопе 2,5 цм (Табла 2: 3). Са подручја „Борачког крша“ дакле потиче и трећа бронзана фибула, а реч је о лучној фибули тракстог лука са посувраћеном стопом (Табла 2: 3), дужине 4,9 цм, ширине лука 0,4 цм. Ове три фибуле су остаци са краја

² R. Koščević, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb 1980, 17-18.

³ S. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.*, Beograd 2010, 231-234.

присуства римске државе у Грузи.⁴ Према постоје индиције, опет према изјавама налазача, да ове фибуле потичу са локалитета „Борачки крш“, ипак морамо то узети са дозом резерве, због потпуне неистражености тог налазишта (Карта налазишта: 1). Већ од почетка III века варварски напади су претња границама Римског царства. Нестабилност у другој половини III века директно је проузроковала провала Гота, што ће се одразити и на прилике на балканском простору Царства⁵ Кулминацију нестабилности означава 378. година. Након великог пораза Римљана у бици код Хадријанопоља, Готи су угрозили опстанак подунавских и балканских провинција (Иванишевић 1986: 44-58).⁶ Живот, битно уздрман ратним дешавањима с краја IV до половине V века, римска власт је покушала обновити и нормализовати у угроженим провинцијама, али то је једино било могуће на добро брањеним и неприступачним брдским утврђењима. Померање становништва у брдске пределе почиње током IV века, да би се до почетка V века оформио, можемо рећи, фортификациони систем живота у унутрашњости провинција, са насељима искључиво у оквиру утврђења, на неприступачним брдским положајима, погодним за одбрану. Сматрамо да је један од таквих утврђења био и „Борачки крш“, карактеристичан висински положај, познат по средњовековној тврђави, тако да су наведене касноантичке фибуле из Грузе, могле, како и упућују наше индиције, потицати управо са овог налазишта.

Слично равничарском положају уз реку Грузу у Радмиловићима, такође је и положај села Течић, на обали реке Дуленке, у Левчу. На размеђи села Течић и Кавадар, уз обалу Дуленке, су остаци већег римског насеља (Карта налазишта: 3). Реч је о вишеслојном налазишту на коме, као што је то случај код већине наших налазишта, нису никада проведена никаква археолошка истраживања. По површини локалитета могу се прикупити велике количине керамичких одломака, fine сиве и црвено печене керамике, одломака цигларског материјала и комади кућног лепа различитих величина. У збирци колекционара Б. Јелића из Рековца налазимо фибуле које потичу управо са локалитета у Течић-Кавадару. Као у случају фибула из Грузе и овде налазимо доказ континуитета. Реч је пет фибула. Две фибуле припадају периоду Принципата, времену класичне римске власти. То је бронзана фибула дужине 4,9 цм, ширине 1,8 цм (Табла 3: 1), коју атрибуирамо као зглобну фибулу тракастог лука, блиску Ауциса фибулама;⁷ и то је сребрна зглобна коленаста фибула, са канелованим луком, дужине 3,1 цм, ширине 2 цм (Табла 3: 2), које се датују у другу половину II и III век.⁸ Касноантички период у збирци Б. Јелића представља део сребрне лучне зглобне Т-фибуле (Табла 4: 1), типа 32/Б, са држачем игле, ширине 4,4 цм,

⁴ исто, 312-316

⁵ Н. Зечевић, *Византија и Готи на Балкану у IV и V веку*, Византолошки институт САНУ, Београд. 2002.

⁶ В. Иванишевић, *Скупни налаз римског бронзаног новца из 375/8. године са Београдске тврђаве*, Нумизматичар 9, Београд 1986, 44-58

⁷ S. Petković, *op. cit.*, 54-56

⁸ исто, 144-145

која се датује у прелазни период из III у IV. век;⁹ и лучна зглобна Т-фибула (Табла 4: 2), такође с краја III и почетка IV века, дужине 5,1 цм, ширине 2,1 цм, као и касноантичка лучна фибула, са повијеном стопом, дужине 4,9 цм (Табла 4: 3), која се датује у III век.¹⁰

Крушевачка котлина

Мора се констатовати да су, што се тиче крушевачког музеја, материјални остаци са већине античких локалитета, тек површински налази, откупљени, или често поклоњени, Народном музеју Крушевац, од стране налазача, или пак прикупљени током проспекције терена. Тек су археолошка ископавања локалитета „Конопљара“ у селу Читлук, код Крушевца изнела на светло дана јасне археолошки документоване остатке античких насеља у долини Западне Мораве. (Карта налазишта: 4).

Током археолошких ископавања локалитета „Конопљара“ у селу Читлук, на 4 км северозападно од Крушевца, пронађено је вишеслојно налазиште са континуитетом од дубоке праисторије, од неолитског периода, до у средњи век. У античком слоју овог налазишта пронађено је пет римских фибула.¹¹ Датовање тих фибула логично се уклапа у континуитет живота у насељима Шумадије и Поморавља. Изразито профилисана фибула датује се у период I. или II. века Христове ере. Пелта фибула, ширине 3,3 цм, која иако, лоше очувана, подсећа на познати налаз пелта фибуле из Падеја,¹² па је тако датујемо у II век (Табла 6: 3). За нашу тему најзанимљиви су налази три крстообразне фибуле,¹³ које опредељујемо као фибуле типа 34/Д 2 из друге половине IV века.¹⁴ Међу бројним налазима на овом касноантичком локалитету издвајамо налаз дела златне огрлице, са кукицом за затварање и са десет шупљих златних перлица проширених у средини (Табла 5: 3), такође карактеристична за IV век.¹⁵ Истичемо да је током недавних ископавања касноантичке некрополе у Нишу, на простора где се планира изградња „Бенетона“ пронађено више идентичних златних огрлица као на „Конопљари“ у Читлуку.¹⁶ У исти период такође датујемо и гроб 126 пронађен током ископавања локалитета „Конопљара“. На

⁹ исто, 240-244

¹⁰ исто, 312-316

¹¹ Д. Рашковић, *Налази из касноантичког периода на локалитету Конопљара, Археолошка налазишта Крушевца и околине*, (Зборник радова са археолошког скупа одржаног 15-18. маја 1997. године), Крушевац-Београд, 200, 81-107

¹² S. Petković, *нав. дело*, 193

¹³ Д. Рашковић, *нав. дело*, табле 5 и 15

¹⁴ S. Petković, *нав. дело*, 263

¹⁵ Д. Рашковић, *нав. дело*, 83-84

¹⁶ Резултати ових истраживања нису публиковани, али су били презентовани на Годишњој скупштини Српског археолошког друштва у Новом Саду 2013. године: Т. Чершков, Г. Јеремић, *Резултати најновијих истраживања касноантичке градске некрополе у Јагодин мали (NAISSUS)*, Апстракт, XXXVI, Годишња скупштина Српског археолошког друштва, Нови Сад, 61-62

појасном делу покојника, у овом гробу, поред гвозденог ножа, налазио се део бронзане копче (Табла 5: 1) и бронзани украс (Табла 5: 2), језичак у облику амфоре.¹⁷ Нашу пажњу привлачи још један атрактиван налаз са „Конопљаре“, реч је о бронзаном длету, са два укрштено постављена врха, односно на обе стране (Табла 5: 4). За овај налаз нисмо нашли аналогије али према аналогијама са осталим предметима, убрајамо га у такође оквирно у период IV века. Током ископавања локалитета „Конопљара“ пронађено је и 190 комада новца углавном IV века. Превладава новац ковања Константина I и његових наследника (Табла 6: 1 и 2). Последња ковања пронађена на Конопљари су ковања Валенса и Валентинијана, дакле ковања до 378. године, односно времена готске инвазије. Насеље је тако највероватније уништено у тој готској инвазији. Оставе бронзаног новца са територија Србије у највећој мери су и датоване у тај период на крају владавине Валентинијана и Валенса.¹⁸

Сматрамо да су налази златне огрлице, три крстообразне фибуле и гроб 126 са појасном опремом, локалитета „Конопљара“, припадају водећем слоју становника насеља у касноантичком периоду. Највероватније војном или месном управном сталезу. Свакако нас налази са „Конопљаре“ упућују на повећање римске војне присутности у Поморављу. Скупни налаз новца, и појединачни налази новца, датовани у IV век говоре нам између осталог и о повећаној циркулацији новца, можемо рећи и о инвестирању римске државе у опстанак угрожених провинција. Претпостављамо да је код „Конопљаре“ био и речни прелаз преко Западне Мораве, који је водио према комуникацијама у Шумадији.

Географски смештај налазишта „Конопљара“ је ивица алувијалне терасе, на обали Западне Мораве, која се управо од Читлука, у правцу Крушевца, полукружно одваја од тока реке и код села Макрешане опет излази на саму обалу Западне Мораве. Тако се по ивици терасе на локалитет „Конопљара“ у Читлуку, логично наслања и локалитет „Лазарев град“ у самом Крушевцу, одакле потиче неколико налаза касноантичког порекла.¹⁹ Најзанимљивији је налаз бронзане фигурине „Римљанина“. Реч је о раду завидне квалитете, израђене ливењем у бронзи, а која је датована у IV век (Табла 7: 2). То је на жалост редак налаз античке материјалне културе на локалитету „Лазарев град“, јер осим налаза фигурине бележимо налазе неколико примерака новца IV века, ковање Констанција II (Табла 7: 1 и 3). За нашу тему су и занимљиви налази с терена југозападно од Крушевца, изван подручја Крушевачке котлине, и то у самом насељу Александровац, у Жупи Александровачкој (Карта налазишта: 5). На две локације у Александровцу, пронађене су две крстообразне фибуле и део појасне опреме.²⁰

¹⁷ Д. Рашковић, *нав. дело*, 87-88

¹⁸ Т. Бенцаревећ, *Оставе бронзаног новца са територија Србије*, Зборник Народног музеја у Београду, XIII/1, Београд 2005, 553- 581

¹⁹ Д. Рашковић, *Антички археолошки локалитети на подручју генералног плана Крушевца 2021. године*, Крушевачки зборник, 5/6, Крушевац 2000, 9- 20.

²⁰ Д. Рашковић, *Налази делова појасне опреме у крушевачком окружју*, Гласник Српског археолошког друштва, 18, Београд 2002, 173-181.

Налази из Александровца временски одговарају налазима на „Конопљари“, односно, датују се у половину IV века (Табла 8: 1 и 2). Ти налази управо су карактеристични и недвосмислено упућују на војно присуство дубоко у унутрашњости провинције. Жупски крај, у околину града Александровца, сасвим сигурно је најпитомије подручје у јужном делу Централне Србије. Географске карактеристике жупског краја, у коме се смењују питоме долине и брдски пејсажи, биле су услов за настанак античких насеља, било питомих низинских насеља, било касноантичких и рановизантијских утврђења. Међутим није лако одредити у границама које од касноантичких провинција се налази Жупа Александровачка. Да ли је реч о Дарданији, Медитеранској Дакији или Првој Мезији. Ми би се определили за солуцију, да је до питоме Жупе ипак допирала провинција Медитеранска Дакија, односно да су међе области Ниша, преко Великог Јастребца, допирале до ових крајева.

Једно од најбољих примера утврђења из времена касне антике на висинким тачкама, налази се надомак Жупе Александровачке, на локалитету „Градац“ у атару села Буци, код црквице св. Петка, на Великом Јастребцу (Карта налазишта: 6). Сматрамо да је утврђено насеље живело пуним животом у током IV века, до половине V века, а тако датујемо и налазе фибула са овог локалитета.²¹ Што се наше теме тиче најзанимљиви налази су крстообразне фибуле пронађене на овом висинском утврђењу. Две крстообразне фибуле једна је готово цела сачувана и припада варијанти Д датујемо је у период владавине Валентинијана и Валенса (Табла 9: 1), дужине 7,6 цм, ширине 2,0 цм, док је код друге сачувана само стопа украшена по ивицама са четири пара профилисаних пелти, дужине 3,5 цм, ширине 5 цм. На стопи су сачувани и трагови позлате (Табла 9: 2). Свакако је веома индикативан налаз са овог локалитета и гвоздена лучна фибула са спиралном главом, са луком полукружног пресека и стопом повијеном на горе и са спирално увијеним крајем, познате и као тип *Viminacium-Novae* (Табла 9: 3). Дужина ове фибуле је 5,8 цм, ширине главе 1,9 цм, дужине стопе 1,8 цм. Фибуле типа *Viminacium-Novae* датују се од друге половине IV века, до половине V века.²² Утврђење „Градац“ карактерише пријатан приступачан смештај у заштићеном планинском окружју, иако на стратешком положају одакле се визуално контролише готово читава крушевачка котлина и са овог виса поглед досеже до Западне Мораве и локалитета „Конопљара“ па и до самог Крушевца.

Јовановачка река и Алексиначка котлина

Комуникације које су пролазиле долином Западне Мораве, ипак су биле вицинални правци у односу на магистралну *via publica*, која је пролазила природним путем, долинама Велике Мораве и Јужне Мораве.

²¹ Д. Рашковић, Г. Гаврић, *Налази новца са рановизантијских утврђења у крушевачком крају*, Зборник Народног музеја-серија: Археологија, 2011, 20-1, 445-452

²² А. Хараламбиева, Г. Атанасов, *Фибули от. V-VI в. в Шуменския музей*, *Известия на Народния музей Варна*, 27 (42) Варна 1991, 50-55.

У античком периоду долине Мораве прате римска насеља, путне станице, од којих су у зони моравског става, Praesidium Dasmini у Новом Брачину, Mutatio Cametas код Ражња, на потезу „Шабазовица“ и Praesidium Pompei, у селу Ћићина, на положају „Зиндан“. У касноантичком периоду, овај део Поморавља, налази се у оквирима провинције Медитеранска Дакија, чије међе иду до града Norgeum Margi, данашње Ћуприје. Убикација насеља Пресидијум Дасмини, не представља проблем, на основу милијације, забележене на римским итинерерима, и на основу остатака на терену, констатовано је да се насеље Praesidium Dasmini налазило у атару села Нови Брачин, односно делу села званом „Јовановац“, бивши „Шупељак“, на обали Јовановачке реке (Карта налазишта: 7). Археолошки налази са терена Пресидијум Дасмини, ретко завршавају у музејским установама ипак Народни музеј Крушевац дошао је у посед налаза који заслужују пажњу.

Са терен овог насеља, важног у прометном смислу, између бројних углавном бронзаних, ситних налаза и налаза новца, у збирци Народног музеја Крушевац, се налазе и делови више фибуле, међу којима су и крстообразне фибуле које потичу са овог налазишта. Истичемо крстообразну фибулу украшену са три пара окастих украса на стопи, дужине 8,1 цм, ширине 4,8 цм (Табла 10: 1). Ове фибуле одређујемо као варијанту 34 Е, који се датују у крај IV века, што значи у време владавине, наследника царева Валенса и Валентинијана, Аркадија и Хонорија.²³ Такође је међу занимљивијим предметима са локалитета Praesidium Dasmini део бронзане лампе, из приватне збирке И. Тутулића из Крушевца. Како је реч о доњем делу, о зделици у којој је стајало уље, лампа има једноставан овалан изглед, Praesidium Dasmini са истуреним полукружним делом за горење. Дршка је мала, довољна да се провуче прст. Изнад овалне дршке је украс у облику полукругова, можда да кажемо, у облику стилизованих рогова (Табла 10: 2). Због једноставног изгледа лампу такође датујемо у касноантички период.

Након Praesidium Dasmini следећа путна станица је Mutatio Cametas. Римски друм је од Дасминија ишао питомом, благо заталасаном долином, затвореном падином Послонског и Буковичког побрђа, где срећемо више археолошких налазишта познатих нам из археолошке литературе.²⁴ Једину путну потешкоћу чини неугодни превој Мечка. Управо надомак Мечке налази се Ражањ, природни излаз из Алексиначке котлине. Данашње стање истражености и познавања археолошке топографије Републике Србије стоји на становишту да се путна станица Mutatio Cametas налазила у месту Ражањ (Петровић 1976: 93).²⁵ Међутим, ми ћемо бити прецизнији и рећи да се римско насеље налазило изван данашњег насеља Ражањ, на платоу, југоисточно изнад самог Ражња, на положају званом „Шабазовица“. Сматрамо да познати антички локалитет Нишбар, 1954. године случајно пронађена касноантичка некропола,²⁶ управо припада

²³ S. Petković, *нав. дело*, 265-267

²⁴ Д. Гарашанин, М. Гарашанин, *Ражањски срез, Ражањ*, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951, 197

²⁵ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 93

²⁶ А. Јуришић, *Ражањ-Нишбар*, Саопштења Завода за заштиту споменика

насељу на “Шабазовици”, а не насељу у самом месту Ражањ. Налази пронађени на простору ове, случајно пронађене, нерополе управо одговарају IV веку. Недалеко од локалитета на Шабазовици пружа се једно много шире римско насеље звано у народу „Друговац“-„Драган град“ (Карта налазишта: 8). Са овог положаја потиче неколико занимљивих археолошких артефаката. Тако је на локалитету „Друговац“-„Драган град“, пронађена мермерна икона бога Митра, а која се у археолошкој литератури погрешно убицира као налаз из самог Ражања. Бројни су налази римске провинијенције на потезу „Друговац-Драган град“, највише фибуле и римски новац. Приликом ископавања неолитског локалитета Црнокалчка бара, а који се налази такође у оквиру „Друговца“ пронађена је и остава римског новца, од I до III века.²⁷ Код колекционара С. Ристића из Рутевца налазимо неколико, тачније пет фибула пронађених на овом локалитету. Опет нам те фибуле као у случају локалитета у Течићу, или локалитета „Конопљара“ у Читлуку показују континуитет, кроз период Принципата, до касноримског периода. У збирци С. Ристића налазимо изразито профилисану фибулу, са потпорном гредом, дужине 5,7 цм, ширине 1,6 цм, коју можемо датовати од друге половине I века до прве половине II века Христове ере.²⁸ Зглобна бронзана коленаста фибула са цилиндричном главом и глатким луком, из ове збирке, дужине 3,2 цм, ширине 1,7 цм, датује се у другу половину II и прву половину III века, док се бронзана коленаста фибула, са широким тракастим луком, савијеним у волуту, дужине 4,1 цм, ширине 3 цм, датује од краја II века, кроз III век, до почетка IV века.²⁹ За касноримски период карактеристична је бронзана лучна крстообразна фибула типа А 1, дужине 6,1 цм, ширине 3,9 цм, који се датује у прелазни период из III у IV век.³⁰

Јужно од „Друговца-Драган града“, у атару села Ћићина, је централно римско насеље Алексиначког Поморавља, Пресидијум Помпеји (Карта налазишта: 9). Археолошки остаци Пресидијум Помпеји, углавном у поседу колекционара Саше Ристића из села Рутевац, већ су публиковани.³¹ Ми ћемо приметити да су и налази новца на локалитету Праесидијум Помпеји речити доказ развијеног новчаног промета овог насеља. Наиме налази златног и сребрног новца, из IV века, на терену на коме се простира ово римско насеље, нису реткост. Чак је, да истакнемо куриозитет, и на насловној страници монографије велике изложбе Народног музеја у Нишу, којој је тема била археолошко благо Ниша, налазимо златник Константина Великог, пронађен у селу Ћићина, римском Пресидијум Помпеји.³² Један златник Константина Великог, пронађен на локалитету у Ћићини, налази-

културе Народне Републике Србије, I, Београд 1956, 133-135

²⁷ Д. Рашковић, *Остава римских денара са локалитета Црнокалчка бара*, Нумизматичар, 18/19, Београд 1996, 53-68

²⁸ S. Petković, *нав. дело*, 80-81

²⁹ *исто*, 158-159

³⁰ *исто*, 257-259

³¹ М. Ђорђевић, Д. Рашковић, *Налазишта и налази римског периода на доњем току Лужне Мораве*, Саопштења, XXXV-2003/XXXVI-2004, Београд, 2006, 29-60

³² *Археолошко благо Ниша од неолита до средњег века*, Српска Академија науке и уметности, Београд, 2004.

мо и у приватном поседу. Док се у колекцији С. Ристића из Рутевца истиче налазе сребрног новца цара Валенса, кованог у Антиохији. Овај примерак сребрног новца као да је материјално сведочанство периода када постоје римска држава у овом делу Поморавља. Налази новца из периода након владе Валенса су изузетно ретки, слично као на свим локалитетима Поморавља, тако и на простору Пресидијум Помпеја.³³

Наша запажања на простору где се простирало насеље говоре нам да је римски моравски друм управо код Пресидијум Помпеја скретао на запад према Јужној Морави, према селу Бобовиште и прелазу преко реке, према селу Трњане. Насеља прате комуникације, али и комуникације воде према важним насељима.

Пут је, према логици конфигурације терена и тока саме реке, после преласка на леву обалу Јужне Мораве код Трњана, кроз широку и равну долину узводно у правој линији пратио моравску долину. Алексиначка котлина је у овом делу моравске долине, баш код Алексинца, сужена између реке и брда, на десној обали, док се на левој обали шири у пространу котлину.

Анализирајући познати извештај Михаила Ризнића о археолошким налазиштима, на левој обали Јужне Мораве, уочавамо да је најзанимљивији и најдетаљнији опис утврђења у селу Корман. Ризнић не само што помиње, већ и детаљније описује тај локалитет. Данас међутим тог локалитета нема у селу Корман. Напросто у Корману ништа не одговара Ризнићевом опису. Помишљамо да можда Ризнић није био прецизан у одређивању атара села у коме се утврђење налази. Наиме ако гледамо у односу на Пешченичку реку, и локалитет у Трњану је десно у односу на реку. Истина нешто даље од Пешченичке реке, али локалитет се налазио на 200 метара од Јужне Мораве, на ивици терасе, тачно како описује и Ризнић. Не заборавимо Ризнић је овде видео утврђење димензија 285 корака, са 115 корака, дебљине зида два корака, са гомилама на угловима, које би могле бити трагови угаоних кула. Поред тога Ризнић је прикупио комаде опека димензија 32 x 26 cm.³⁴

Данас се то налазиште назива „Селиште“, а не „Градиште“ како наводи Ризнић, међутим сличност назива је јасна. Оба назива су врло честа у овом крају, а означавају управо археолошка налазишта. Ризнић у свом детаљном опису говори о низинском утврђењу, на моравској тераси. То би било једино низинско утврђење, за које до сада знамо, а које се, како наводи Ризнић, назива „Градиште“, међутим низински локалитети били они антички или средњовековни најчешће носе назив „Селиште“.

Конкретно, када говоримо о данашњој ситуацији на терену „Селишта“, реч је углавном о имању Зорана Обрадовића из Трњана и околним њивама (Карта налазишта : 10). На терену, после више од 120 година од Ризнићева обиласка, нема тако упечатљивих остатака на површини налазишта, али има бројних индиција да је реч о вишеслојном локалитету са континуитетом од праисторије до средњег века. Претпостављамо да се баш

³³ Д. Рашковић, *Налази римског и византијског новца Народног музеја Крушевца у подручју римског друма – виа публица*, Нумизматичар, 20, Београд 1997, 109-130

³⁴ М. Ризнић, *Старине у планини Мојсињи и околини*, Старинар, 8, Београд 1891, 45-46

на потезу „Селиште“ налазио прелаз преко Мораве, у правцу Пресидијум Помпеја, а сматрамо да је утврђење или боље речено римско насеље, било непосредно поред тог речног прелаза. Налази са овог локалитета показују развијени живот насеља управо у IV веку, али показују и континуитет који, на основу бројних појединачних налаза, пратимо од праисторије до средњег века. Нас у овом случају занимају ситни налази IV века. Налази су бројни, а опет, као и у случају више касноантичких истичемо на подручју Централне Србије локалитета, налаз крстообразне фибуле (Табла 10: 2). Реч је о типу крстообразних фибула са пет парова окастих украса, типа 34 E, које се датују у период с краја IV века, до у почетак V века, дужине 9,6 цм, ширине 5,2 цм, што то је најћешћи тип крстообразних фибула које су пронађене у Србији.³⁵

Понављамо да су крстообразне фибуле, какве су пронађене на локалитетима крушевачког краја, исто тако и оне које су пронађене на локалитетима Великог Поморавља и Јужног Поморавља, могли носити само представници војне и месне власти, који у овом нашим случајевима, бораве на важним тачкама уз магистрални моравски друм.

Уместо закључка

Налазишта и налази који су тема овог прегледа налаза потичу са локалитета насеља, са континуитетом римске власти на подручју данашње Србије, од раног римског присуства, или доба Принципата, у I веку, до касно римског периода и прелаза из IV у V век. Због бројности и значаја археолошких налаза, управо је касноримски период IV века, издвојен као основна тема овог рада. Појединачни налази и археолошка ископавања показују равномерно присуство римске материјалне културе у свом деловима римских провинција које су се простирале на територији данашње Србије. Налазишта римских насеља, смештена у плодним пределима Шумадије и Поморавља користе повољности организовања живота у долинама мањих река као што су Гружа и Дуленка, или у долинама великих река српског Поморавља, Западна Морава, Велике Морава или Јужна Морава. Остаци који потичу са ових локалитета показују да је на поменутих налазиштима римски начин живота присутан већ од половине I века Христове ере, до IV у V век. У том последњем периоду насеља су доживела убрзани развој. Појачано присуство војске и инвестирање у јачање одбрамбене моћи провинција, довело је до ширења насеља и до повећаног значаја ових насеља. Насеља смештена уз велике реке, као што је „Конопљара“ у Читлуку или „Селиште“ у селу Трњане, сместила су се на ивице високих речних тераса, тако заштићена од свих водостаја, али близу речних прелаза. Док су насеља у долинама мањих притока у брдовитом залеђу смештена у питомим долинама тих речица, идеалним за земљораднички и сточарски начин живота, као што је то римско насеље у Радмиловићима, или у Течићу-Кавадару, или у Жупском Александровцу, а таково је насеље и „Друговац“ - „Драган град“, на самом северу Алексиначке котлине.

³⁵ S. Petković, *нав. дело*, 264-269

Насеља на магистралном друму као што су Праесидиум Дасмини или Праесидијум Помпеји, комбинују природне погодности, са свом користи коју доноси могућност комуницирања. Управо због тога Пресидијум Дасмини и Пресидијум Помпеји, досегли су највиши стандард живота који је могло досећи једно римско насеље на простору унутрашњости Балкана. Налази римских лампи са оба локалитета, најбоље то потврђују. Поред налаза лампе на локалитету налазишта римског Пресидијум Дасмини, сетимо се и налаза две антропоморфне римске лампе пронађене на локалитету налазишта римског Пресидијум Помпеји.³⁶

Током немирног IV века поједина насеља, као што је то случај са насељем на „Борачком кршу“ и насељем на локалитету „Градац“ на Великом Јастребцу, подижу се на сигурним висовима, што је био нов начин живота који је узроковао подизања насеља на стратешки повољним висинским положајима, а што ће бити пракса кроз читав V и VI век.

Dušan Rašković

DIE BEISPIELE DER SPÄTANTIKER FUNDE UND FUNDSTELLEN AUF DEM
GEBIET DES ZENTRALSERBIENS IM DRITTEN UND VIERTEN JAHRHUNDERT

Fundstellen und Funde auf dem Gebiet des Zentralserbiens, die das Thema dieses Überblicks sind, kommen von den Lokalitäten der Ansiedlungen die, die Kontinuität der römischen Herrschaft charakterisieren die sich über mehrere Jahrhunderte erstreckte, von der frühen römischen Anwesenheit, oder der Zeiten des Prinzipats im ersten Jahrhundert, bis zu der späten Periode und des Übergangs von dem vierten zum fünften Jahrhundert. Aufgrund der Vielzahl und der Bedeutung der archäologischen Befunde in der spätrömischen Periode des dritten und vierten Jahrhunderts ist das, das Hauptthema dieser Arbeit. Funde auf dem Gebiet des Gruza und Levac zeigen die Kontinuität des Lebens von dem ersten bis zu dem vierten Jahrhundert, von den Fibeln die den Fibeln vom Typus Okorag ähnlich sind, bis zu den Fibeln mit umgeschlagenem Fuß. Genauso ist es auf der Lokalität in der Niederung der Westlichen Morawa, in der die Lokalität „Konopljara“ in Dorf Citluk nahe Krusevac hervorsteht, mit den Funden des Zwiebelknopffibel genauso wie eine „Römer“ Figurine, gefunden auf der Lokalität „Lazar's Stadt“ in Krusevac. In Aleksandrovac wurden Fibeln und Gürtelausrüstung, die Teile der ornamentalen Ausrüstung der römischen Soldaten von der spätantiken Periode. Die Fundstelle „Gradac“ auf Großem Jastrebac ist eine Höhenlokalität die über die Zwiebelknopffibel und die Fibel vom Typus Viminacium-Novae den Abzug römischer Ansiedlungen auf die strategische Höhen zeigt. In den Niederungen der Großen Morawa und Süd Morawa stehen die römischen Reisestationen hervor, Präsidium Dasein-Novi Bracin und Präsidium Pompeji-Cicina und außerdem sind da auch die großen Ansiedlungen so wie „Drugovac“ in Rujiste und „Seliste“ in Trnjane. Bei der römischen Archäologie von diesen mehrschichtigen Ansiedlungen stehen die Beispiele der Geldfunde von dem vierten Jahrhundert hervor sowie der römischen Zwiebelknopffibel aus dem Ende des vierten Jahrhunderts, Anfang des fünften Jahrhunderts.

³⁶ Д. Рашковић, *Римско насеље Пресидијум Помпеи-Римљани у Алексиначкој котлини*, Ниш и Византија VI, Ниш 2008, 205-226.

Табла-1: 1) Изразито профилисана фибула, дериват типа Окораг-Радмиловићи ?, 2) Фибула, дериват типа Окораг- Радмиловићи ?.

Tafel-1: 1) Deutlich profilierte Fibel, Derivat vom Typus Okorag-Radmilovići, ? 2) Fibel, Derivat vom Typus Okorag-Radmilovići ?.

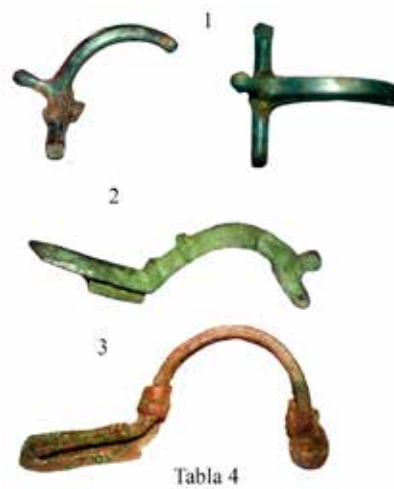
Табла-2: 1) Бронзана лучна Т фибуле са дугметом-„Борачки крш“ ?, 2) Бронзана лучна Т фибуле са дугметом-„Борачки крш“ ?, 3) Бронзана фибула са посувраћеном стопом-„Борачки крш“ ?.

Tafel-2: 1) Bronze-Bogenfibel mit Knopf-„Borački krš“?, Bogenfibel aus Bronze mit Knopf-Boracki krs?, 3) Fibel aus Bronze mit umgeschlagenem Fuß-„Borački krš“ ?.

Табла-3: 1) Бронзана зглобна фибула тракастог лука, блиска Ауциса фибулама, Течић-Кавадар, 2) Сребрна зглобна коленаста фибула, Течић-Кавадар.

Tafel-3: 1) Bronzefibel ähnlich dem Fibeltyp Aucissa, Tečić-Kavadar 2) Silber-Kniefibel, Tečić-Kavadar.

Табла-4: 1) Део сребрне лучне зглобне Т-фибуле, Течић-Кавадар, 2) Лучна зглобна Т-фибула, Течић-Кавадар, 3) Касноантичка лучна фибула тракастог лука са повијеном стопом, Течић-Кавадар.

Tafel-4: 1) Teil der Silber-Bogenfibel, Tečić-Kavadar 2) Bogenfibel, Tečić-Kavadar 3) Spätantike Bogenfibel mit umgeschlagenem Fuß, Tečić-Kavadar.

Табла 5): 1) Део појасне копче, гроб 126, „Конопљара“-Читлук, 2) Украс у облику амфоре, гроб 126, „Конопљара“-Читлук, 3) Златна оглрица, „Конопљара“-Читлук, 4) Бронзано длето, „Конопљара“-Читлук.

Tafel-5: 1) Teil de Gürtelschnalle, Grab 126, „Konopljara“-Čitluk 2) Amphora Ornament Grab 126, „Konopljara“-Čitluk, 3) Goldene Halskette, „Konopljara“-Čitluk 4) Stecheisen aus Bronze, „Konopljara“-Čitluk.

Табла 6: 1) Бронзани новац, ковање Констанција Великог, „Конопљара“-Читлук, 2) Бронзани новац, ковање Константина Великог, „Конопљара“-Читлук, 3) Пелта фибула, „Конопљара“-Читлук.

Tafel 6: 1) Bronze Geld, Konstantin der Große Prägung, „Konopljara“-Čitluk, 2) Bronze Geld, Konstantin der Große Prägung, „Konopljara“-Čitluk, 3) Pelta Fibel „Konopljara“-Čitluk.

Табла 7: 1) Бронзани новац, ковање Констанција I, „Лазарев град“-Крушевац, 2) Фигурина „Римљанина“, Лазарев град“-Крушевац, 3) Бронзани новац, ковање Констанција I, „Лазарев град“-Крушевац.

Tafel 7: 1) Bronze Geld, Constantius I Prägung, „Lazarev Grad“-Kruševac 2) Figurine „Römer“, „Lazarev Grad“-Kruševac, 3) Bronze Geld, Constantius I Prägung, „Lazarev Grad“-Kruševac.

Табла 8: 1) Делови појасне опреме, Александровац, 2) Бронзана крстообразна фибула, Александровац.

Tafel 8: 1) Teile der Gürtel Ausrüstung, Aleksandrovac, 2) Zwiebelknopffibel aus Bronze, Aleksandrovac.

Табла 9

Табла 9: 1) Бронзана крстообразна фибула, Св. Петка-„Градац“, 2) Стопа крстообразне фибуле, Св. Петка-Градац, 3) Фибула типа *Viminacium-Novae*, Св. Петка-„Градац“

Табла 10

Табла 10: 1) Крстообразна фибула, Нови Брачин- *Praesidium Dasmini*, 2) Бронзана лампа, Нови Брачин-*Praesidium Dasmini*, 3) Крстообразна фибула, Трњане-„Селиште“.

Табла 11

Табла 11: 1) Бронзана коленаста фибула, са широким тракастим луком, савијним у волуту, „Друговац“-Рујиште-Црни Као, 2) Зглобна бронзана коленаста фибула са цилиндричном главом и глатким луком, „Друговац“-Рујиште-Црни Као, 3) Изразито профилисана фибула, са потпорном гредом, „Друговац“-Рујиште-Црни Као, 4) Бронзана лучна крстообразна фибула, „Друговац“-Рујиште-Црни Као.

Табла 12

Табла 12) 1) Златник, ковање Константина Великог, Тићина-*Praesidium Pompei* (Народни музеј Ниш), 2) Златник, ковање Константина Великог, Тићина-*Praesidium Pompei* (приватни посед), 3) Сребрни новац, ковање Валенса, Тићина-*Praesidium Pompei* (приватни посед, збирка С. Ристића).